

FÁBRY ZOLTÁN TRIANON-KÉPE

Kovács Győző

az irodalomtudomány kandidátusa

Fábry Zoltán (1897-1970) szlovákiai magyar író, publicista, kritikus. Első írásaira a német expresszionizmus hat, következetes radikalizmusa azonban a marxizmushoz vezet. Budapesti egyetemi tanulmányait és néhány kisebb-nagyobb előadókörutat leszámítva egész életét szülőhelyén, Stószon tölti el, kiterjedt levelezésével azonban magyarországi és erdélyi irodalmi körökkel kapcsolatot tartva, egyetemesen képes tájékozódni a világ jelentős eseményeiről. Könyveivel és esszéivel Közép-Kelet-Európában elsők között száll szembe a fasizmussal. 1945 után a csehszlovákiai magyarság legnagyobb tekintélyévé emelkedik. Stószon otthona ma irodalmi emlékhely és írói alkotóház.

Előjáróban: Fábry Zoltán véleménye egyike a lehetséges és sokat vitatottnak. Nem tagadható: traumaként élte meg Trianon tényét; de fel kell figyelni arra, hogy az ő nevéhez is fűződik a csehszlovákiai („szlovenszkói”) új magyar (irodalmi) élet indítása, indulása. Ő is alakítója, formálója volt – szavával élve – a „szélre gereblyélt magyarok új hazájának”.

Ezekhez képest másodlagosnak tűnik: az 1980-as évek vége felé lehetett szólni nyomatékosabban Fábry Zoltán nemzeti-szemponjtjairól. Arról tudniillik, hogy ő *szlovákiai magyar antifasiszta* publicista, író volt. A hármas minősítés egyenértékű volt és maradt.

*

Az 1969-es kassai Fábry-esten az író Ady-emlékezést olvasott fel, címe: *Ne sírj, kislány*. Az előadásban – mintegy közbeékelve –

említette fel Trianont. Jelezve is egyben: nem a szokványos módon foglalkozik a témával. Nem a szokványos módon, hiszen Fábry számára sokkalta összetettebb problémáról volt szó. A „mindent vissza!” olcsó és sehová se vezethető jelszó nem Fábry Zoltán gondolatvilágából eredt. Fábryé: a humanizmus, Ady-magyarság-képe, európaigenlése.

A Korparancsot felidézve – Fábry Zoltán – a következőket írta-mondotta: „Amikor gyerekkorom és tisztai allűrökkel terhelten a fronttól visszabuktunk az ismeretlenbe, és láttuk, hogy az a fogalom, az az érzés, melyet... talán csak mi éltünk meg valóságillúzióvá: a »haza« mint lesz siratnivaló semmi, akkor ki csodálkozik, hogy mi csak ezt az érzést élhettük tovább első bódultságunkban... És már nem csodálkozom, hogy én voltam és csak én lehettem az, aki Trianon napján magára öltötte a tisztai uniformist, a sapkarózsa helyére gyászokládát tűzött, és néma daccal kísértált az utcára, hogy a cseh csendőrök elvigyék. Egy emberséges hadbíró elé kerültem, aki megértett és hazakergetett, de a lecke hatott... A dalia örök időkre letört bennem... És abban a mértékben, ahogy lekoptak rólam a katonamundér darabjai, öltöttem magamra Adyt...”

Ady? – Igen, mert Fábry Zoltán a maga „uniformistüntetését” összehasonlította „Ady néma, öngyöttrő és mégis méltósággá fegyelmezett fájdalomával – hallottuk, hogy mint gyúrta, tépte ujjával betegágya paplanát, és motyogta: *Erdély... Fáj nagyon* – ha a szembesítésnél maradunk, akkor Ady Endre versében micsoda ég-föld különbség boltozódik itt elénk: »Ne tapossatok rajta nagyon,

Ne tiporjatok rajta nagyon... Mi voltunk a földnek bolondja, Elhasznált szegény magyarok...»

*

Ma már azt is tudjuk: Fábry Zoltán e korszakának írásai a *vox humana* forrásvidékére kalauzolnak el bennünket. A háborút túlélte ember hirdetett (új) programot – az *emberirodalomét*. Vagyis: a szlovákiai, szlovenszkói „más”-ság szorosán függött össze az új, a teremtő ember képével. Azéval, aki az új *erkölcsi* és társadalmi rend, az *új valóság* megteremtője lett. „A művészetnek szüksége van az új emberre, enélkül holt anyag. Annak a művészetnek, melynek központi ritmusa az ember...” – írta – programként – 1922-ben.

A háborúból „visszabukott” ember – csalódva bár – felismeri a *mégis* lehetőségét, és szinte szuggerálja az *irodalom mai életproblémáit*. Új élet, új történelem, új erkölcsi rend – az emberirodalom: ennek igényét fogalmazta meg Fábry Zoltán 1922–23 táján. Kettős vonulatról van tehát szó: meg kellett teremteni az új szlovákiai magyar irodalmat – egyfelől; ugyanakkor expresszív módon az emberirodalom programját is meghirdetni.

Trianon után: az „együttes élményt, az együttes csalóclást, az együttes vágyakét...”

*

Fábry Zoltán gondolatrendszerében – ha Trianonról (is) volt szó – összekötötte a korábbi évtizedeket az éppen aktuális jelennel (így például 1969-et 1934-ig, s még inkább 1919-cel). Tette ezt úgy, hogy az ő Trianonképe teljes összhangban volt emberi-írói magatartásával, hiszen szemléletének „fővonalaiban” található a humanizmus, Ady magyarságképe, európaigenlése. Akkor, amikor itt, Közép-Kelet-Európában – évtizedeken át, immár több mint nyolc évtizede – Trianon botránykő téma, tabu téma stb. „Felformak” az indulatok, ha erről esik szó. Fábryt is sokkhatásként érte Trianon, hiszen élete végéig

elő-előhozta, de szinte parancsszóként élte meg az Ady-sort: „Az Élet él, és élni akar”. Amilyen görcsösen kapaszkodott Adyba, éppoly mértékben fogódzott Európába, a *szellem* Európájába, *mindenfajta* diktatúrával szemben. Akkor is, ha Fábry pályája nem egyszer módosult, hiszen Trianon-képe, Európa-képe ezt mindig tükrözte.

Idézhetünk egy 1968. májusi leveléből, melyben arról ír(t), hogy „amikor én 1919 novemberében hazajöttem Pestről, mert nem nyílt meg az egyetem, ... az itthoni kisebbségi lét, a kesergés és az elkeseredés a »magyar« komponenseket erősítette... Első cikkeim – jellemző sorozat-címmel: »szomorú szemmel« – ilyen szellemben íródtak. Tehetetlenség... szomorúság: magyarságsiratás. És akkor botlottam bele a német irodalmi újdonságokba, fiatalok verseibe, prózájába, drámáiba... És itt és így kezdtem éledni. Többet tudtam és láttam kisebbségi kisszerűségünkénél, magyarságunkról: a háború és a háborúellenesség... egyfomaságát, a platformot, mely mindenhez elvezet: vissza és előre. Vissza az élményhez és előre a forradalmi tudathoz: a változtatáshoz. Így lett a változni és változtatni egyik axiómám, kulcsszavam...”

1923-ban az *Irodalom és magyarságban* már arra int, hogy a szlovákiai-szlovenszkói magyar irodalmat a helyes irányba kell fordítani. „Sorsváltozások, életváltozások keresztútjain ott áll a goethei tábla: igazodjunk az előretörtető élethez, és minden egyes alkalommal tartsunk vizsgát magunk felett: mert csak így lesz nyilvánvaló, hogy életképesek vagyunk-e és később és visszanezve: éltünk-e csakugyan?”

Fábry Zoltán – tehát – már akkor erősen görcsösen szorítja Ady és Európa szellemi kezét. „Ötvenedszer, századszor, példának, elkeseredésnek, lázadásnak, lázításnak az ember megint csak az ő nevét nyögi ki: Ady, Ady, Ady...” Ugyanakkor szinte vétőzhatatlanul szuggerálja, hogy „irodalmunk iránya – európai. Azzá tették a régiek, amikor a ma-

gyarság életét Bizánc helyett belekapcsolták a Nyugat vérkeringésébe...” – majd, folytatva – „az európai irányt nem szabad elejteni. Most ez – létkérdés, a menekülés útja és feltétele. De irodalmunk csak akkor lehet európai, ha kultúránk, vágyunk, célunk összeesik azzal az Európával, mely Trianonok, tankok és Spenglerék dacára a saját talaján újra és megint csak élni akar...”

Így lett és lehetett – Trianon ellenében – Fábry Zoltán alapozója a cseh/szlovákiai magyar kultúrának és irodalomnak. Gazdagítva is az egyetemes magyar irodalmat. Alapozó volt, társaival együtt. Örökösök nem voltak és nem lehettek (így legalábbis nem), miként a Trianon utáni erdélyi kor- és sors társaik. De ez a szlovákiai emberi-írói helytállás sok mindent pótol. Volt, amikor a *mindent* jelentette. Ezért – ma is – büszkén, de nem hivalkodón rá, rájuk lehet tekinteni – mint alapozókra.

Így lett a *szélre gereblyélt magyarok* új hazája Európa és az adott államalakulat; jelen esetben Csehszlovákia. Jó negyven év múltán mintegy visszacseng e gondolat, amikor arról írt Fábry, hogy „ötven év előtt alakult itt egy új haza: Csehszlovákia. Ötven éve – jóban, rosszban – mi is lakói vagyunk, részei, részesei”.

Ennek tudatában, de már *korábban* is a kettős kötődést vallotta magáénak: Európa és Szlovenszko, Csehszlovákia. „Aki hazát veszít, mindig nyerhet hazát. Nehezebbet, elkötelezőbbet: Európát. Mi, a mai Szlovenszkoóra gereblyélt magyarok, apáink történelmi felelőtlenségét lakolva, a hazát – úgy, ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk – elvesztettük. Mi Trianonnak kétszeres árat fizettünk: hazát veszítettünk, egy eddiggvolt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben új hazát kételkedtünk: egy illúziót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújíthatóság kényszere: Változni! Világba hullt árvaság voltunk, térben és időben idegenek. Idegenek magunknak, idegenek másoknak...” Tovább így folytat-

ja: „Magyarországból kihullva, kapaszkodó vággyal ide cseppentünk. Nyakig egy nehéz hazába, morális kötelezettségbe, európai küldetésbe...”

Ezeket a sorokat 1936-ban mondotta el Fábry Zoltán a Tavaszai Parlament komáromi ülésén.

Ezek után már nem csodálkozhatunk azon, ha 1939-ben, a *Felvidéki szellem* című írásában öntudattal vallotta: „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovenszkoói magyar szellemiség lesz az az archimedesi pont, mely kiforgatja sarkaiból az eddiggvolt tespedt, konok, elmeszesedett, beteg magyar életet. Mást láttunk, és többet tudtunk, új hangokra füelhettünk, és lemérhettük eddig volt igéinket. Léghuzatban álltunk, átestünk gyerekbetegségeken, de végül is megálltunk férfitalpakon. Szlovenszkoóiak lettünk, mások, újmagyarok. A régiek veszélyt szimatoltak bennünk, de mi magyar haszonra készülődtünk...”

Ez a tudat, ez a hit erősítette benne a küldetés tudatot; erősítette azt, hogy a *mérték* (emberi és irodalmi) már *nem Budapest* volt többé. Szerepcserre történt: az addig periferikusnak mondott és tudott bontakozó szlovenszkoói irodalom helyett a másikk, a budapesti vált azzá. „Nem Pesten van a mérték, sem Párizsban üvegbura alatt, sem Berlinben... de mindig – bennem...” – írta 1926-ban. „Bennem a mérték: bennem az ember” – vallotta tántoríthatatlan hittel és meggyőződéssel.

Élete végéig kísérte és kísértette Fábry Zoltánt Trianon. Mindig fájdalommal és keserűséggel elevenített föl, de – újat teremtő hittel és erővel. Objektíve mindig az újszerűség, a másság muszája villan(t) meg, ha ő szóba hozta. Vagyis: a szélre gereblyélt magyarok így leltek új hazát, mely már semmi-ben sem volt hasonló a régihez.

*

Amivel pedig Fábry Zoltán élete végéig (szinte az utolsó pillanatig) foglalkozott: a kisebbség

helyzete. A „szélre gereblyélt” magyarok állampolgári-jogi helyzete. Utolsó hónapjaiban, 1970 tavaszán Fábry Zoltán tömören, egyetlen mondatban ennek lényegét így fogalmazta meg: „Az első világháború után a magyarságnak egy eddig sose volt állapotot kellett megszokni: a kisebbség kifejezést megtanulni.” Mint Fábry cikkéből s lényegében irodalmi végrendeletéből kiderül, ő nagyon is súlyos és eleven, veszélyes és megoldatlan problémának tekintette a kisebbségi kérdést. Ő akkor, 1970 áprilisában, számot vetett a történelemmel, számot a kisebbségek helyzetével, érthetően az epicentrumban a csehszlovákiai magyarságéval. Igyekszik receptet adni: a többség és a kisebbség kölcsönös közeledését egymáshoz; a megértést – kölcsönösen – egymással. Számot vetett azzal is, hogy megváltozhatatlan történelmi realitásról van szó: *ebben* a szituációban ajánl megoldást.

Persze: csak olyat tud adni, mely feltételezi, hogy a partnerek is legalább oly indulattal viseltetnek egymás iránt, miként ő, Fábry

Zoltán. A kölcsönösség záloga – szerinte – a humanizmus és a türelem lehet. Amikor a *többséget* és a *kisebbséget* egyaránt *azonos* (jó)indulat vezeti.

Persze: ilyen indulattal csak kevesek tudják kezelni a kisebbségi kérdést. Úgy is mondhatnók: Fábry Zoltán is csak eszmei, szellemi szinten. De ő legalább példát nyújtott. Megoldást igyekezett adni, igen magas realitásérzékkel és intellektualitással megáldva. Azonosulni tudott Adyval, és *szellemi* hazájának érezte Európát. Magyarságtudata így válhatott teljessé – Trianon ellenében is.

A stósi házból, sajátos Fábry-formulaként utoljára azt üzent: „Üdv a többségnek! Határon innen és határon túl: jóakaratot, meglátást, megértést, megváltást! – Béke velünk.”

A *hozzá méltó* válaszadás – azóta is várat magára!

Kulcsszavak: *Fábry Zoltán, háború, Trianon, Európa, Cseh/Szlovákia, magyarság, kisebbség, kölcsönösség, türelem*

